

"WÄDRET WILDT FRÅN NORDEN RYTER"

Tankar om vintervädret i svensk 1700-talspress

VINTERVÄDRET. INTRODUKTION

Vädret är tillståndet i den närmaste omgivande atmosfären, en existentiell kategori. Vädret är med oss människor in på kroppen, en känslomässig erfarenhet som präglar vår förståelse av vilka vi är och platsen vi lever på. Vi lever i och genom en vädervärld (*weather-world*), som antropologen Tim Ingold har kallat den. Varje steg och varje andetag vi tar i denna värld ger oss erfarenheter och kunskaper, och i alla tider har väderskiften varit ett sätt att orientera sig i tillvaron – inom lantbruk, sjöfart, transporter, handel och så vidare. I vår moderna värld är väderleksrapporter och väderprognoser en integrerad del av det dagliga nyhetsutbudet i tidningar och annan media. Nyheter och väder är så tätt förknippade att just kombinationen *nyheter och väder* anges som typexempel i Svenska Akademiens ordlista (SAOL). För kommunikationsvetaren John Durham Peters är denna väderförmedling kopplad till modernitetens allt snabbare kommunikationssystem, från telegrafens genombrott i början av 1800-talet och till vår samtids digitala infrastruktur. Han skriver: "Mer utmärkande för moderniteten än en avförtrollad himmel är förmodligen idén att vädret är en normal, rutinmässig

händelse som kan rapporteras dagligen" (248-249).¹ Idag finns gott om väderappar för den som i realtid vill följa vindarnas lekar eller luftens temperaturer och tryck. En väderleksprognos är alltid nära tillhands i mobilen. Har insikten om vädrets existentiella grundval, det vill säga den som Ingold lyfter fram, därmed försvagats? Våra vädererfarenheter har fått en så hög abstraktionsnivå, menar Durham Peters, att "man inte litar på sina sinnesintryck och hellre kollar väderleksrapporten än sticker ut huvudet genom fönstret" (254). Är det genom tekniken vi nu känner av vädrets skiftningar?

Även om vädret kan sätta käppar i hjulen för det moderna samhällsliv som förutsätter att varor och människor hålls i kontinuerlig rörelse – som att vinterns ishalka och snösmockor försvårar för såväl lastbilstransporternas leveranser som pendlarnas smidiga väg till och från arbetet² – så har den industrialiserade världen inneburit ett större oberoende gentemot vädrets växlingar. Samtidigt har vädret blivit politiskt sprängstoff: Det vetenskapliga samfundet är enat om att människans påverkan på det genomsnittliga vädret över tid (alltså klimatet) är bestående och att de ofta förekommande extrema väderfenomenen – som stormar och skogsbränder, kraftiga skyfall och översvämningar – kan kopplas till den globala uppvärmningen och klimatförändringar i dess spår.³ Men mot denna statistiskt belagda vetenskap höjs konspiratoriska, ofta paradoxala, röster i offentligheten som förnekar en sådan förklaring och som samtidigt påstår att de extrema ovädren skulle vara politiskt anstiftade; att vädret är något som vi människor kan kont-

-
- 1 Översättningarna i artikeln är mina, om inget annat anges. Jag vill rikta ett stort tack till de externa granskarna av artikeln och till idéhistorikern Johan Kärnfelt, vilkas kloka synpunkter har jag i bästa mån har beaktat.
 - 2 Bara ett av flera exempel från vintern 2025: "Flera tvära kast mellan plus och minus lamslår kollektivtrafiken", <https://www.sverigesradio.se/artikel/fler-tv-ara-kast-mellan-plus-och-minus-lamslar-kollektivtrafik> [besökt 2025-01-26]
 - 3 För statistik och reflektioner om de senaste årens extremväder se: "World weather and climate extremes archive" <https://wmo.int/site/world-weather-and-climate-extremes-archive> [besökt 2025-01-26]; "Extreme events around the world", <https://climate.copernicus.eu/global-climate-highlights-2024> [besökt 2025-01-26]; "Klimat – statistik, forskning och vägledning" <https://www.smhi.se/klimat> [besökt 2025-01-26]

rollera.⁴ För experterna är dock de människoskapade klimatförändringarna bevisbara, om än vädret förblir, som SMHI (Sveriges meteorologiska och hydrologiska institut) informerar om, "bland det mest komplicerade vi kan studera på vår planet".⁵ Även de mest vetenskapligt förankrade prognoser kan snabbt slå fel. Så, på samma gång som det fysiska mötet med och de dagliga vandringar genom vädret är själva grundtonen och bestämmande faktorn i våra liv (Ingold 122), gör oförutsägbarheten att vädret pekar på en gräns för vår kunskap om naturen; något som blivit allt tydligare i dagens värld. Som miljöhistorikern Sverker Sörlin har formulerat det: De rasande elementen (vädren) går inte "så väl ihop med högmodernitetens säkerhetstänkande och teknologiska självförståelse" (7).

Geografen Mike Hulme har i sin bok *Weathered: Cultures and Climates* (2017) övertygande framhållit vikten av att hålla klimat och väder isär, trots att vi ständigt lever med vädret och klimatet på samma gång. Det vi benämner klimat hänvisar inte nödvändigtvis till den konkreta erfarenheten av vädret. Klimatet är snarare ett kulturellt begrepp genom vilket vi på ett abstrakt sätt kan stabilisera den ostadiga vädervärlden. Hulme menar att, klimat är väder som har kultiverats och tolkats genom berättelser och med hjälp av materiell teknik. Så medförde till exempel de då nyligen uppfunna mätinstrumenten termometern och barometern en aggregerad väderstatistik från och med 1600-talet, vilket rörde väg för en modern föreställning om klimatet inklusive en diskussion om människans historiska påverkan på klimatet (Fressoz och Locher 44). I denna artikel riktar jag blicken mot tiden på tröskeln till denna modernitet och mer specifikt mot tankar om vädret i 1700-talets svenska tidningsoffentlighet. Mitt intresse rör alltså i första hand vädret. Vilka erfarenheter av och idéer om vädret kommer till uttryck? Vilka förväntningar fanns på vädret? Jag gör nedslag i ett antal

4 Ett av de senaste exemplen i samband med orkanen Helene hösten 2024: Arwa Mahdawi, "Wild conspiracies about the weather are spreading on-line", <https://www.theguardian.com/commentisfree/2024/oct/10/hurricane-conspiracy-theories-marjorie-taylor-greene> [besökt 2025-01-26]

5 "Varför stämmer inte alltid prognoserna", <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/vaderprognoser/varfor-stammer-inte-alltid-prognoserna-1.4656> [besökt 2025-01-27]

svenska 1700-talstidningar som var tidiga med att publicera väderrapporter av det moderna snitt som Durham Peters talar om. Genom en analys av detta material hoppas jag kunna illustrera hur vädret blev vardagsnyhet i Sverige, kanske inte främst genom den konkreta erfarenheten, utan som något förmedlat.

Mitt fokus ligger på det svenska vintervädret, då årstiden vinter utmärkte landets väder från övriga Europas länder och vars kyla, snö och is genererade ett slags förkroppsligat nordiskt imaginärt (*imaginary of the North*) för att tala med den kanadensiske litteraturvetaren Daniel Chartier (36). En intressant iakttagelse är att just vintervädret tycktes ha varit något som behövde förklaras på ett nytt sätt, trots att 1700-talets svenskar givetvis var väl bekanta med den kalla årstiden. Erfarenheten av kyligt väder var vardag för människor som levde i slutet av den period som idag kallas den lilla istiden (Walter 76-79; Charpentier Ljungqvist 332-336). Men vad visste de om vintern? Den personliga erfarenheten av vintern och kunskapen om den gick inte riktigt i fas. De "mästa menniskor sky winteren" och "sucka öfwer winterens längd och kyla" kunde man det till exempel läsa i det flera sidor långa artikeln "Lefnads-sättet om Winteren" i *Stockholms Weckoblad* (den 4 februari 1765). Men varför denna klagan? Kunde en av anledningarna vara att svenskarna inte hade kunskaper nog om vintervädrets fördelar och hälsoeffekter? Det menade i alla fall Pehr Wargentin (1717-1783) den vittberömda astronomen, statistikern och sekreteraren för Kungliga Vetenskapsakademien från 1749 fram till sin död 1783. Wargentin kände sig manad att på olika sätt informera allmänheten om alla de missförstånd och fördomar som spreds såväl i Sverige som utomlands om vintern och kylan i norr. I en av hans vetenskapliga artiklar om det svenska vädret – "Anmärkningar om Climaters Skiljaktighet" från 1757 – konstaterade han kort att "utlänningarne pläga fälla så vidriga omdömen, om Svenska Climatet, och vi sjelfve ej eller vetat dess rätta förhållande" (177). Så, hur uppfattades vintervädret i termer av konkret erfarenhet och som vetenskapligt objekt under Wargentins levnad?

Sökningar på ord såsom meteorologiska observationer, väderlek, väder, vinter, köld, snö, is och fryspunkt (i olika stavningar) i Kungliga bibliotekets digitala arkiv över svenska dagstidningar ger fler träffar i följande

källor än andra: stockholmsbaserade *Stockholm Weckoblad* (1745–1779), *Dagligt Allehanda* (1767–1849) och *Inrikes Tidningar* (1760–1769). Dessa tidningar var med tidens mått mätt lyckade publicistiska företag, med stadig utgivning under en längre tid, färgstarka redaktörer och med en urban läsarskara (Oscarsson "Med tryckfrihet som tidig tradition" 98–185; Oscarsson "Från statstidning till akademitidning" 156–204).⁶ De hade lite olika syftningar men var alla tre nyhetstidningar som introducerade och kontinuerligt inkluderade väderleksrapporter, inte sällan med hänvisning till forskningsrön hämtade från Kungliga Vetenskapsakademiens publicerade handlingar. Jag kommer nedan att belysa hur vinterdiskussionen i tidningarna kunde se ut genom tre texttyper – meteorologiska tabeller, rapportering om väderhändelser, samt mer personliga reflektioner rörande vintern i essäform eller som poesi.

NYHETER OCH VÄDER

Vad gäller publicering av meteorologiska observationer i 1700-talets svenska press var *Stockholms Weckoblad* först ut. Den 19 december 1747 annonserade tidningen att man hädanefter skulle offentliggöra "Rön och Anmärkningar öfwer Luft- och Wäderlekens omskiten, för hwarje wecka hela året igenom; hållne i Stockholm ifrån Winter-Solståndet, år 1747". Detta var ett nytt inslag i tidningen, som inte hade några förebilder.⁷ Termome-

6 Från början hade jag tänkt ta med fler tidningar, från städer som Åbo, Göteborg och Lund, men det får vänta till en annan gång. Noteras kan dock att det av allt att döma bara är i Stockholmtidningarna som en systematisk och kontinuerlig väderleksrapportering äger rum under längre tid. I Åbo gjorde dock den meteorologiska dagbok som läkaren Johan Leche (1704–1764) förde, med hjälp av egentillverkade termometer och barometer, avtryck i lokal press och den vetenskapliga diskussionen om väder och klimat. Leche var pionjär vad gällde att sammanställa olika meteorologiska variabler. Stefan Norrgård har skrivit initierat om Leches insatser och menar att hans tabellsammanställningar och analyser av regelbundet väder, tillsammans med Wargentins, var unika för tiden (73).

7 I de vetenskapliga akademiernas handlingar runt om i Europa hade meteorologiska observationer publicerats med ojämna mellanrum – till exempel Anders Celsius "Tankar om wäderskiftens i acht tagande" (1740). Men först 1751 började den brit-

tern som användes för ändamålet, angavs hänga i den fria luften på fjärde våningen i ett hus i själva staden. Passerande stockholmare kunde själva följa mätningarna, som utfördes tre gånger per dygn av en icke namngiven observatör. Termometerns funktion förklarades nogsamt för tidningens läsare. Av okänd anledning upphörde de meteorologiska observationer i april år 1751, men den 8 december 1753 skriver *Stockholms Weckoblad* att väderleksrapporterna är tillbaka i tidningen "på åtskilligas begäran, i synnerhet från landsorterne" [Fig. 1].

Betecknande för hur litet läsarna antogs veta om termometern och barometern var att tidningen kände sig nödgad att återigen förklara hur mätinstrumenten fungerade och hur man skulle läsa tabellen över de meteorologiska observationerna. Den upplevda kylan vid ett snöfall sattes nu i relation till den som instrumenten mätte:

Wid THERMOMETERN som alltid hänger i fria luften, påminner man sig at han wisar den köld och värma som är i luften, på det sättet, at när qwicksilfret i *Thermometrens* glaströr står wid graden (0), som på dess trä är utteknad, då är luften så kall som snö.

Den kalla känsla som snön tidigare framkallade blev överflyttad till en punkt på termometerns skala – det är minusgrader, då är det kallt.

Det verkar inte som att någon annan tidning omedelbart följde i *Stockholms Weckoblads* spår, men från och med den 4 december 1767 publicerade också *Dagligt Allehanda* korta notiser om vädret. Den första lät så här:

Den 1 Decembris finge wi detta år det första Slädeföre, sedan dit intil mycket regnat med stark Syd Ost blåst, genom hwilken ock förleden Måndags natt tre Segelbåtar ifrån Roslagen, lastade med med [sic!] och Brännkål, blifwit här i hamnen förolyckade. Sedan den 1 har alla dagar något snögat, och åkföret är nu godt, men som snön fallit hastigt ned och efter det långsamma regnet, i går morgon icke frusen under.

tiska dagstidningen *The Gentleman's Magazine* inkludera månatliga väderleksreflektioner (Golinski 56). Det tog tid, skriver Golinski, innan man insåg det publika värdet av väderleksrapporteringen. Fressoz och Locher noterar att denna typ av vädernytt dyker upp under 1770-talet i Frankrike (43). Första numret av *Journal de Paris*, 1 januari 1777, inleds med gårdagens meteorologiska observationer av temperatur, lufttryck, vind och huruvida himlen var molnig eller klar.

Uti förleden Nov. Månad har Barometren stått lågst den 27. kl. 2 e. m. 24.45. D. 2. snöglopp, och högst d. 22. kl. 8. f. m. 25.65 NW. flart. Thermometren har under samma tid stått högst d. 12. kl. 2. e. m. 7. d. S. mulst och lågst d. 30. kl. 6. f. m. 5. u.

På åtskilligas begäran i synnerhet ifrån Landsorterna, följa Hådanefter Meteorologiske observationerne för hwar dag meddelas, och gjöres nu början ifrån d. 1. innevarande December Månad.

Kl. 8. f. m.				Kl. 2. e. m.				Kl. 9. e. m.			
Dec.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.	Bar.	Therm.	Wind Wäderl.		
1	25:55.	2. u.	NW. 2 mulst.	25:60.	2. u.	NW. 2 flart.	25:55.	1. u.	NW. 1. mulst.		
2	25:50.	1. u.	W. 3 mulst.	25:45.	1. d.	W. 2 mulst.	25:25.	2. d.	W. 1. mulst.		
3	25:25.	3. d.	W. 1 flart.	25:20.	4. d.	NW. 1 flart.	25:10.	2. d.	NW. - flart.		
4	25:25.	1. d.	NW. - flart.	25:10.	2. d.	NW. - mulst.	24:95.	1. d.	NW. - flart.		
5	25:20.	3. u.	N. 1 flart.	25:25.	4. u.	N. 1 flart.	25:26.	7. u.	N. - flart.		
6	25:26.	9. u.	N. 1 flart.	25:25.	8. u.	N. 1 flart.	25:25.	8. u.	N. - flart.		
7	25:35.	9. u.	N. 1 flart.	25:30.	7. u.	N. 1 flart.	25:30.	10. u.	N. - flart.		

Om BAROMETREN ihogkommes, at han visar med sit stigande, lustens tåthet eller tjockhet, och med sit fallande, med hvilket gemenligen följer nederbörd, lustens utwigande eller tunnhet. På den Barometer man här i Stockholm brukar til dese observationer, är qwicksilfret stigat eller fallit til de grader som i förestående Columner finnas utsatte, och betyda alltid de första Tiffrorna i hwar Column, graden, och de följande näst efter (:) linierne öfwer graden. Hwar grad är indelt i 100 linier.

Wid THERMOMETREN som altid hänger i frja lusten, påminner man sig, at han visar den köld eller värma som är i lusten, på det sättet, at när qwicksilfret i Thermometrens glaströr står wid graden (O) som på dese två är utteknad, då är lusten så kall som snö eller at wärn börjar frysa. Så mycket qwicksilfret faller under eller nedan om denne grad eller frysningspunkt (O) som då med (u) i observationerne anmärkes, så mycket kallare är lusten, och så mycket qwicksilfret stiger öfwer denne grad, som (d) bemärker, så mycket warmare är lusten än frysnings-kall.

Fig. 1. Meteorologiska observationer med förklarande texter om barometern och termometern, Stockholms Weckoblad, 8 december 1753.

Kölden war den andra 9 grader, i går morgon 10 grader och idag morgonstunden 4 grader under frysnings puncten, på Kongl. Wetenskaps Academiens Thermometer här inne o selfwa Staden utsatt.

Efterhand rationaliserades informationen till att bara gälla dagens temperatur, i en liten post som placerades sist i tidningen, som exempel: "Thermometern war i dag kl. 9. f. m. 10 grad under frysnings puncten. W." (den 13 mars 1768).⁸ Den 3 januari 1780 började tidningen med en ny rutin som

8 Troligen står Wargentins bakom bokstaven W. Lindroth (450) noterar att Wargentins levererade meteorologiska observationer till Stockholms Weckoblad från och med

Fig. 2. "Wäderleken", observationer av föregående veckans väder inleder Dagligt Allehanda, 11 januari 1797.

satte de meteorologiska observationerna först i tidningen, vilket förmodligen säger något om allmänhetens begär efter senaste vädernytt. Den prominenta placeringen kvarstod i *Dagligt Allehanda* och praktiken togs över av *Stockholms-Posten*. Rapporteringen förnyades igen den 11 januari 1797 med en tabell över den föregående veckans väder, det hela rubriksatt med "Wäderleken" som för att markera dess fasta och moderna plats i nyhetsutbudet [Fig. 2].

I *Inrikes tidningars* första nummer den 16 november 1760 sades inget om meteorologiska observationer eller vädertabeller, men väl att det var tidningens publicistiska uppdrag att med rikstäckande ambition rapportera om

1771, men det skedde alltså redan 1767 till *Dagligt Allehanda*. Andra uppgiftslämnare är N, vilket borde vara Henning Nicander som också arbetade med meteorologiska studier på KVA (Lindroth 455).

Lycklige eller olycklige händelser, som [...] härrör af owanlig wäderlek för Åkerbruket och andre Handteringar, odräglig köld eller heta, öfwerflöd eller brist på snö eller regn. Eldswådor och Sjöskador, wärkningar af Åska, Hagel och Orkaner, samt hwad mera märkwärdigt i Naturen förekomma kan.

För *Inrikes Tidningar* ansågs alltså ovanliga väderlekshändelser ha ett högre nyhetsvärde. Tabeller över lokala genomsnittliga väderleksförhållanden och meteorologiska observationer publicerades också, dock inte med samma systematik som i *Stockholms Weckoblad* eller *Dagligt Allehanda*. Under åren för tidningens utgivning återgavs emellertid så många berättelser om väderhändelser runt om i landet att de tillsammans kan antas ha skapat en känsla av nationell samhörighet – en föreställd gemenskap i vintervädrets tecken; ett nordiskt imaginärt.

VÄDERSKIFTEN

I 1700-talets Europa förändrades den allmänna uppfattningen om vädret, något som syns i de svenska väderleksrapporterna i framför allt *Stockholms Weckoblad* och *Dagligt Allehanda*. Vädrets växlande former blev representerade på ett nytt sätt. Väderfenomen hade givetvis varit föremål för människors intresse långt före 1700-talet, inte minst med tanke på lantbrukets årscykel. Bondepraktikor och almanackor med väderspådomar hade funnits sedan början av 1500-talet. (Bondepraktikan kom ut i svensk översättning vid mitten av 1600-talet och 1747 fick Kungliga Vetenskapsakademien ensamrätt på utgivningen av almanackor.) Med tanken att kunna förutsäga de kommande tolv månadernas väder jämkades antik naturfilosofi samman med kristet tankegods, astrologisk visdom, folklöre och "långvarig erfarenhet" (*Den gamla svenska bondepraktikan* 104; Svensson). Prognoserna infriades sällan, men de så kallade vädermärkena var så vaga att de ändå hade en övertygande kraft: "Vill Juledag på en måndag sig begiva, så skall vintern både varm och kall bliva" (26), "När ingen snö är om Jul, skall den ligga kvar så mycket längre om våren" (106) eller "Iskalla fötter på fullväxt folk, i varmt rum, om vintern, är alltid tecken till snö" (110).

I almanackorna, som var sammanställda av professionella astronomer, redovisades planeternas rörelser och här fanns ett förmodat mer vetenskap-

ligt förhållningsätt till väderprognoser. Likväl följde den almanacka som Kungliga Vetenskapsakademien gav ut den så kallade metoniska måncykeln, en övertygelse om att samma väderlek återkom var nittonde år (Morberg 5; Björck och Kaiserfeld 155; Norrgård 81). Inom den kunskapstradition som sedan antiken hade präglat synen på vädret utmärkte sig dessutom exceptionella väderhändelser. Det kunde vara häftiga skyfall, orkaner eller sällsamma atmosfäriska fenomen såsom meteoror och norrsken, vilka ibland kunde härbärgera en sensmoral eller nyttig lärdom, men inte sällan förklarades i termer av omen eller något övernaturligt som orsakats av gudomliga eller magiska krafter. Redogörelser för sådana väderhändelser bestod oftast av unika personliga berättelser där sakliga beskrivningar blandades med de subjektiva känslor som vädret framkallat. I sin bok *Reading the Skies. A Cultural History of English Weather, 1650-1820* kallar Vladimir Janković sådana väderberättelser för meteoriska (*meteoric*), för att skilja dem från de meteorologiska. I viss mån kan man se väderrapporteringen i *Inrikes Tidningar* som ett uttryck för levnadskraften i denna tradition. Men sådana utläggningar om extraordinärt väder utmanades av den nya vetenskapen redan under 1600-talet, som med sitt förhållningsätt till naturen liksom tömde den på sitt kvalitativa innehåll. Ur ett modernt vetenskapligt perspektiv var naturens rörelser primärt föremål för kvantitativa beräkningar, vilka skulle resultera i objektiv kunskap (Shapin). Den kvantitativa andan spillde över på vädret, vars rörelser man hoppades kunna avslöja med hjälp nyligen uppfunna vetenskapliga mätinstrument, såsom termometern, barometern och hygrometern (Feldman; Daston; Norrgård 61-63).

Detta objektivt fångade väder blev också ett tacksamt ämne i den nya offentligheten som växte fram under 1700-talet. Vädret passade väl in de nya kulturella praktiker som hörde till den europeiska upplysningens tidevarv, såsom att regelbundet läsa nyhetstidningar och diskutera innehållet tillsammans med andra (Outram 14-30). Vädret ansågs opartiskt, något som alla hade åsikter om och som kunde diskuteras utan politiska eller moraliska positioneringar. Det var kort sagt, skriver Jan Golinski i sin bok *British Weather and the Climate of Enlightenment*, "ett lämpligt samtalsämne i belevade samhällskretsar – en okontroversiell aspekt av en allmän kunskap, obefläckad av partiskhet eller vidskeplighet" (42). Golinski

beskriver hur väderintresset i 1700-talets brittiska kontext implicerade en normalisering och ett fokus på vad som skulle kunna kallas för *vanligt väder*, det vill säga det genomsnittliga väder som beräknades med hjälp av en växande mängd meteorologiska observationer. "Det extraordinära fick ge vika för det normala, nyfikenhet för regelbundenhet" understryker också Jean-Baptiste Fressoz och Fabian Locher i sin bok *Chaos in the Heavens. The Forgotten History of Climate Change* (44). Givetvis fanns fortfarande ett nyhetsvärde i extrema väderhändelser, men som Golinski övertygande visar ville seklets brittiska tidningsläsare framför allt få en bekräftelse på det väder man redan hade erfarit och kunde uttala sig om. Vädret blev ett slags social identitetsskapare och en resurstillgång, på såväl regional som nationell nivå. Detta allmänna medvetande om nationens väder, bidrog till nya idéer om vädret och så småningom också om klimatet, inte bara i Storbritannien, utan runt om i Europa (Fressoz och Locher 72; Heymann 582–584). Min bedömning är att den svenska utvecklingen låg helt i linje med den som Golinski urskiljer i sina brittiska 1700-talskällor.

VANLIGT VÄDER

Modernt var inte bara att läsa om vädret i tidningarna, utan också att själva äga en termometer eller barometer som kunde avläsas i hemmet (Golinski 120–127). I Sverige noterade astronomen Anders Celsius (1701–1744) denna nymodighet. År 1742, i en artikel där han lanserar sin egen 100 gradiga temperaturskala, noterade han att "Thermometrar äro nu för tiden hos oss mycket brukliga, merendels att hängas på väggen, antingen til en prydnad, eller ock til at se huru mycket värman til- eller aftager i kammaren" (171). Tonen antyder att ett bättre bruk vore att placera termometrarna utomhus, vilket Celsius två år tidigare hade föreslagit i artikeln "Tankar om wäderskiftens i acht tagande" (1740):

Bland de nyttiga delar av naturkunnigheten bör med rätta räknas kunskapen om vår lufts beskaffenhet, och alla deruti förefallande förändringar, så i anseende til köld och värma, som måln, dimba, rägn, bläst, tordön med hwad mera [...] At erhålla denna nödiga kunskapen, är ingen annan utwäg, än at man här och där på jorden, åtminstone på hwart och et stycke af 100 quadrat mil, anmärkte dageligen

och noga alla wäderlekens skiften; hwarmed redan så in- som utomlands är wäl begynt; men woro til önskandes, at ännu flere, särdeles de som bo på landet, kunde öfwertalas (260–261).⁹

Celsius ord citerades i *Stockholms Weckoblad* den 1 mars 1746, i en artikel om franska rön rörande snö, där tidningen ställer frågan om vad ”kunskap om wäderleken tjäna kunde”, med en förhoppning om att man med tiden ”wist skulle kunna räkna förut et rägnwäder, som Astronomi en förmörkelse”. Många, professionella som amatörer, kände sig verkligen kallade att införskaffa en termometer och barometer, och dagligen läsa av dem. I artikeln ”Unruly weather” beskriver Lorraine Daston tidens nya besatthet av temperaturer, lufttryck, vindriktning, regnmängder och luftfuktighet; såväl naturforskare som lekmän noterade mätningarna i väderdagböcker. Det krävdes ingen särskild talang, bara noggrannhet och en känsla för ordning, som den kände franske meteorologen Louis Cotte (1740–1815) karakteriserade väderobservatörens egenskaper i sitt omfattande verk *Traité de météorologie* från 1774 (Cotte 518). Det fanns också drömmar, som antyds i citatet ur *Stockholms Weckoblad*, om att finna de lagar som bestämde vädret, på samma sätt som naturens lagar i övrigt nyligen hade förklarats av vetenskapsmän som Isaac Newton och Robert Boyle. Men vädret lät sig inte fångas i termer av naturlagar. Förhoppningarna grusades snabbt. Vädret var lokalt, komplext, ständigt i rörelse och bara stundtals kalkylerbart (Daston 234–236). Mätinstrumenten var dessutom inte alltid pålitliga och under utveckling – som exempel kan nämnas att fler än fyrtio olika temperaturskallor var i bruk under 1700-talet (Daston 239).¹⁰ Och, för att prognosticera

9 Ett sådant utbyggt och centralt organiserat system för väderstationer blev verklighet först vid mitten av 1800-talet i Sverige. ”Det meteorologiska stationsnätets historia” <https://www.smhi.se/kunskapsbanken/meteorologi/det-meteorologiska-stationsnatets-historia-1.5248> [besökt 2025-01-16]

10 I artikeln ”Vetenskapernas historia. Om Thermometrar” från 1749 jämförde Wargentin olika termometrar i bruk (Fahrenheit, Réaumur, de l’Isle, Hauksbee samt den svenska termometer som Celsius, Strömer och Ekström hade konstruerat). Hans slutsats blev (i patriotisk anda?) att den svenska termometern var mest pålitlig och enkel att använda i alla väder.

vädret krävdes inte bara en stor mängd data och standardisering, utan också en teori om hur de rörliga vädersystemen är relaterade till varandra på en global nivå. Under 1700-talet börjar man skymta tankar om väder och klimat lika de som Alexander von Humboldt skulle utveckla i början av 1800-talet, såsom idén om isotermer (linjer som sammanbinder punkter på kartan med samma temperatur), men man är inte där än (Feldman 177).

Golinski uppmärksammar oss dock på att vanan att föra väderdagbok och att publiceringen av meteorologiska observationer i pressen bekräftade förekomsten av *vanligt väder*, vilket i sin tur ledde över i föreställningar om nationernas väderrelaterade särdrag och reflektioner kring det specifika klimatet på en viss plats (79). Han argumenterar dessutom för att man under 1700-talet i allt större utsträckning organiserade sina dagar i enlighet med klocktider och därmed hade lättare att tänka *vanligt väder* i denna moderna bemärkelse. Det krävdes en vana att förstå vädret som just mätningar av temperaturen på vissa platser i stan och på vissa klockslag över en längre tid (78-79). *Stockholms Weckoblads* programförklaring den 19 december 1747 är värd att citera, då den så väl sammanfattar det nya i företaget att både mäta och publicera meteorologiska observationer: att vädret är en gemensam angelägenhet, att var och en måste dra sitt strå till stacken i insamlandet av meteorologiska data, att det är ett slitigt uppdrag:

Nyttan och bruket af Meteorologiska Observationer, består icke allenast theruti, at hwar och en som wil, kan theraf skönja luftens ändringar och the omskiften som theruti förefalla ifrån then ena tiden til the andra, i anseende til köld och värma, m. m. Utan man väntar i framtiden besynnerligt gagn och hielpreda theraf, til wäderlekens nog determinerande förut; Til hwilken ända wåre wittre Män och Natur-forskare hafwa önskat, the hwar och en å sin ort wille thylika rör anställa och upgifwa, på thet af theras jemförande med tiden, något wist måtte kunna slutas. Och som här i Stockholm, så wida wetterligt är, ej några sådana ständiga Observationer hittills blifwit giorda; så har man, til bidragande af förenämde önskelige ändamål, föresatt sig hafwa mödan ospard.

Wargentin, den svensk som mer än någon engagerade sig i meteorologiska observationer och deras statistiska bearbetning (Lindroth 449-455; Nordenmark 197-201; Norrgård 76-78), hade tillgång till Celsius kontinuerliga observationer från Uppsala sedan 1720-talet (Celsius dog 1744). Han satte själv

upp en väderstation på Kungliga Vetenskapsakademiens observatorium år 1754. Flera termometrar hängdes upp "i fria luften, utom et fönster, i andra våningen, på norra sidan af Observatorium, väl betäckt för Morgon-Solen" (Wargentin "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet" 6), varifrån veckans väderuppgifter levererades till *Stockholms Weckoblad*, *Dagligt Allehanda* och Patriotiska sällskapets *Hushållningsjournal*. Hans arbete uppmärksammades även utomlands, så det är inte förvånande att hans namn finns med i Louis Cottes genomgång av tidens framstående meteorologer. Cotte resonerar utförligt kring Wargentins beräkningar av temperaturmätningar i Stockholm samt hans teorier om årstidsbestämningar (xxj, 369-372), och då inte minst rörande vintern. Wargentin anses ha varit den som lade grunden för den vetenskapliga klimatologin i Sverige (Lindroth 450; Norrgård 85). I Kungliga Vetenskapsakademiens *Handlingar* publicerade han sina slutsatser i ett antal artiklar där han bemötte missuppfattningar och fördomar rörande svenskt väder: "Anmärkningar om Climatets Skiljaktighet" (1757): "Anmärkningar om Svenska Climatet" (1757), "Jämförelse Imellan Svenska och Franska Climaterna, samt tvänne andra Sydligare" (1758), "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet, hvad varme och köld angår" (1778), "Korrt Utdrag af dagliga Meteorologiska Observationer, gjorde i Stockholm, år 1758 och de följande, til och med 1764" (1783). Wargentin hoppades, som många i hans samtid, att bättre kunskap om vädret skulle kunna hjälpa jordbruket, men han ville kanske framför allt förstå hur väder och klimat hängde ihop i Norden och vad för slags *vanligt väder* som präglade Sverige (Frängsmyr 48-50). Det var inte minst fördomarna om den svenska vintern som Wargentin ville problematisera.

DEN SVENSKA VINTERN 1 – METEOROLOGISKA TABELLER

Svensken lever i "ett kärvt klimat" (*un climat rigoureux*) där "vintern härskar nio månader om året: sommarens värme följs plötsligt av extrem kyla och det fryser där från oktober månad och framåt" (Voltaire 2). Så inledde Voltaire sin vitt lästa bok om Karl XII från 1731, som för att sätta de miljömessiga ramarna för den svenske kungens karaktär och handlingar. Wargentin var själv mycket skeptisk till den typen av uttalanden, som han

menade tyvärr hade fått fäste utomlands och även hos svenskarna själva. För vad visste man om vintern egentligen? Var den svenska vintern verkligen så lång? Och hur kärv var en vanlig svensk vinter? För Louis Cotte var det tydligt att Wargentin ville fastställa medelvärdet över tid, hur ett genomsnittligt väderår (*l'année commune*) såg ut och vad som utgjorde en vanlig (*ordinairement*) vinter (369-372). Wargentin skriver själv att man måste se hur "väderleken i gemen varit, på hvar och en års-tid. Det sker, om man tager Medium Geometricum af Thermometern" ("Jämförelse" 2). Den vanliga vintern började då enligt Wargentins beräkningar i slutet av november eller början av december, och övergick i vår vid slutet av mars eller början av april. Om detta ville han övertyga sina landsmän: "Alt å daga lägger ogrunden af många utlänningar orimeliga och ofta uprepade föregifvande, som vore i Sverige 3 månaders odrägligt het Sommar, och nästa all den öfriga tiden af året idel vinter" ("Ytterligare Anmärkningar" 16). Okunskap och fördomar har gjort att utlänningar har fällt alltför omilda omdömen om den svenska vintern, men, skriver Wargentin: "Det kommer an på hvad begrep man gör sig om vinter [...] hvilket jag ingenstädes funnit determinerat" ("Svenska Climatet" 262). Är det "vinter, när marken är frusen, at intet mer kan växa" (262)? Eller något annat? Wargentin kommer fram till en definition i slutet av sin karriär: "Vinter, då kölden är rådande, så at Termometren oftare och mera står under än öfver frys-puncten; då sjöarne äro belagde med is, marken tilfrusen och merändels bestäckt med snö" ("Kort Utdrag" 171-172).

Wargentin hade, som Lindroth fint noterar, "en mycket klar blick för de viktigaste forskningsresultat, som stod att utvinna ur en jämförande analys av temperaturvärden genom flera år och helst från flera länder" (450). Han insåg att vinterns längd och kyla varierade beroende på var i Sverige man befann sig, men att den på intet vis var så grym som man i allmänhet ville göra gällande ("Climaters Skiljaktighet" 174-176). Han menade att uppgifter från 'ungefärliga midt i Svea rike eller under 60 graders Polhögd' ("Jämförelse" 3) borde ge ett genomsnitt. Med 20 000 observationer från Stockholm mellan åren 1757-1777 kunde Wargentin då konstatera att medelvärdet för vintermånaden januari då 'kölden [är] gemenligen störst' ("Ytterligare Anmärkningar" 11) var 5 eller 6 grader kallt på den svenska

termometern, alltså en genomsnittlig vintertemperatur som inte är synnerligen kall (alltså då kvicksilvret visar mer 15 grader under fryspunkten). Vad sammanställningen visade med "et ögne-kast" (5) var att variationerna var stora mellan olika vintrar. Vissa var under perioder kallare än andra, men temperaturen var som lägst 29 minusgrader en dag, den 7 januari 1760 (13). Vissa vintrar började sent, som den 1772 som inte började förrän i februari "men kölden blef då, i 14 dagar å rad, ovanligt bitter, dageligen öfver 16, til 22, och en morgon til 26 ½ gr." (12). Ett mönster från en vinter till en annan var svårt att se, än mindre förutsäga. Genom att upprätta dessa långa temperaturserier hade Wargentin emellertid kunnat motbevisa den metoniska måncykeln och idén om att väderleken återkom var nittonde år (18), men han skriver också att han hoppas man så småningom skulle kunna utröna om klimatet med tiden blir mildare eller hårdare (5).

Wargentin resonerar kring den subjektiva upplevelsen av vad som är vinter. Han skriver att befolkningen i Pondicherry i Indien nog skulle påstå att det i Frankrike aldrig var någon sommar (16). Utlänningar avskräcks att flytta till Sverige på grund av ryktena om vårt klimats gruvliga hårdhet ("Svenska Climatet" 251). Men alla klimat har sina för och nackdelar, hur vi uppfattar årstiderna och lever med dem beror alltså på vana (248). Wargentin antyder att vädret gör oss rastlösa, få är nöjda med sin situation – antingen är det för varmt, eller för kallt (249). Visst, medger Wargentin, att varmare länder nog kan uppfattas vara vänligare men han påpekar att erfarenheten gör gällande att "de varmare Länder gemenligen hysa flera, men icke alltid lyckligare Invånare, än de kalla" ("Jämförelse" 13). Det svenska vintervädret är inget straff, försynen har tvärtom sett till att vi kan leva med gott liv även på kalla breddgrader. År med missväxt (som år 1772) beror mindre på vinterkylan, än på torka eller för mycket regn om våren: "När åkern är förut väl frusen, då snö om Hösten faller, gör aldrig den kallaste och längste Vinter skada på grödan, som ligger väl betäckte under snön" ("Ytterligare Anmärkningar" 19). Wargentin skriver att en god vinter, med is och snö, "gagna oss och befordra rörelsen, at vi billigt räkna för olycka, då de [vintrarna] äro alt för blida och kårta" ("Svenska Climatet" 249). Och han fortsätter: I södern måste man hålla sin inomhus under varma dagar, "men köld hindrar oss sällan at vara ute och förrätta våra sysslor. Brännande

Utdrag af Kongl. Wetenskaps Academiens Meteorologiska Observationer, hållne på
Observatorium Astronomicum.

Dec.	N. 7 f. m.				N. 1. e. m.				N. 10 e. m.			
	Var.	Therm.	wind.	wäbl.	Var.	Therm.	wind.	wäbl.	Var.	Therm.	wind.	wäbl.
18	Fr.	25,16	3 d.	M. 3.	flart.	25,20	5 d.	M. 2.	flart.	25,27	4 d.	W. 3.
19	Fr.	25,35	5 d.	B. 4.	flart.	25,32	5 d.	W. 2.	flart.	25,25	3 d.	M. 1.
20	Fr.	25,20	2 d.	luant.	mult.	25,30	1 d.	M. 2.	mult.	25,43	2 u.	W. 2.
21	Fr.	25,50	5 u.	M. 1.	flart.	25,56	2 u.	luant.	flart.	25,56	5 u.	luant.
22	Fr.	25,56	5 u.	luant.	flart.	25,58	4 u.	M. 1.	flart.	25,63	3 u.	M. 1.
23	Fr.	25,71	4 u.	M. 1.	flart.	25,77	3 u.	luant.	flart.	25,84	3 u.	luant.
24	Fr.	25,84	4 u.	C. 1.	mult.	25,81	1 u.	W. 1.	mult.	25,76	1 u.	W. 1.

Den 20 om morgonen rågnade det något litet, och den 24 eftermiddagen föntes några små snöfläckor. Mars-
ten är nu väl tillfrusen, men Brunsviken går ännu öppen. Julet är före de här omkring Staden. Allt ses
då år 1765, om man undantager åren 1769 och 1770, hafve vi här haft ovanligt långa och blida höstar.
Bland dem har den nu förflutna varit den äldsta blidaste. År 1768 varade höst-läppet länge, ty det började
då ej blifwa vinter för än mot slutet af Januari Månad sjölande året; men det var då i November och
förra hälften af December Månad, på långt när ej så blidt, som det varit i år. Ej heller har någon höst
någon varit så våt.

S. betyder öfver Repspunkten. U. under den samma. C. betyder med vinden gifwa tillfäna vindens
kraft då 4 betyder Storm. Ström. betyder molnfläckar på himmelen, med flera skallen mellan dem.

Fig. 3. Bild 3. Tidningen förklarar hur den meteorologiska tabellen ska läsas och hur vädret hänger ihop över tid, Stockholms Weckoblad, 28 december 1772.

Sol-strålar döda der flera, än köld hos oss [...] Flera utvägar gifvas ock at förekomma köldens våldsamt, än hettans plågor".

DEN SVENSKA VINTERN 2 – RAPPORTER OM VÄDERHÄNDELSER

Det går att argumentera för att de meteorologiska observationerna som publicerades i Stockholmstidningarna successivt skapade en allmän insikt om det genomsnittliga vintervädret samt lärde läsarna att följa och förstå vädrets växlingar via pressens vädertabeller. I *Stockholms Weckoblad* anar man en wargentinsk pedagogisk röst bakom väderleksrapporten, vilken relaterat veckans vinterväder till i en serie av vintrar och som därmed upp-
rättar en relation mellan väder och klimat [Fig. 3].

Men hur såg rapporteringen av det upplevda vinterlivet ut? Om man tar vintern 1772 – den februari som Wargentin pekade ut som synnerligen kall – så rapporterades i *Inrikes Tidningar* om besvärliga förhållanden från hela Sverige. Den 16 mars 1772 publicerades till exempel nyheter från Onsala, daterade den 1 mars:

På denna ö, som är belägen i Categatt, föll i nästförl. Febr. Månad så mycken Yr-snö, at årskilliga smärre hus blifwit insnögade, så at man utan-ifrån måst utgrafwa Folket – De äldste Sockne-Bbyggare minnas ej så mycken Snö eller så stark Köld i Februari månad någon tid tilförne. I går war aldraförst blidare wäder med smått Regn, och mot aftonen upsteg från Söder et swart Moln med starka blixtringar, hwilka jemte Regn-skurar warade til midnatt. De, som bo närmast Sjön, hafwa hört Åskan åt Categatts sidan. Gammalt Folk säga, at så mycken Snö och Köld samt Åska och Blixt tillsammans, förebåda godt År.

Från Kalmar kom samma år följande snörapport om februarivädret, publicerad i *Inrikes Tidningar* den 2 mars 1772:

Sedan d. 17 nästl. har nästan ingen dag warit, som icke warit mer eller mindre yrwäder, men i förledne natt och idag [24 feb] har snö- och yrwädret tiltagit med en den största häftighet. Landsvägarne utom denna Staden äro således nu åter så upfyllda med Snö-drifwor at ingen kan med häst komma fram. Postföraren, som afhämtar Stockholms Posten, har med möda kunnat leta sig gåendes hit och måste bära Posten härifrån, tils han kommer utom Gatorne och der imellan Gärdesgårdarna belägna vägen, då han sedan ärnar försöka rida med Posten.

Och från Brunsflo i Jämtland skickade den lokala väderobservatören sin rapport, publicerad i *Inrikes Tidningar* den 19 mars 1772. Det hade varit riktigt kallt, långt under fryspunkten under hela månaden, vilket kommenterades så här:

När kölden i denna månad warit så skarp i Stockholm och Upsala, som uti Inrikes Tidningar redan är tilkänna gifwit, lærer wäl en hwar kunna föreställa sig, at den warit än hårdare i Jämtland, som ligger under 63 a 64 graders Pol-högd och är på 2:ne sidor omgifwit af de Norska Fjällen; men knapt lærer någon förmodat, at kölden här skulle hafwa warit så owanlig, som följande Observationer utwisa. De äro gjorde med en och samma slags Thermometer, som brukas i Upsala och Stockholm [...] Sedan år 1770 i Januari månad har Thermomet. aldrig stått så många grader under Frys-puncten, som öwfanstående wisar; men at så skarp köld så länge continuerat, som denna månaden, lærer knapt kunna wisas i en Mans ålder.

Då som nu var alltså vintervädret en utmaning när snön yrde och kyla slog till – posten hade svårt att komma fram, folk blev insnöade... Rapporteringen ger också vid handen att traditionella förhållningssätt till väderhändelser levde kvar, såsom Onsalabornas tillförsikt om att det stormiga

vintervädret var ett tecken på att året skulle bli lyckosamt. Den meteoriska traditionen (*meteoric tradition*), som Janković talar om, levde vidare. För Kalmarborna ser vi att delar av det som utgör det moderna samhällets infrastruktur, som regelbunden och pålitlig postgång, är svår att upprätthålla vid ymnigt snöfall. Denna typ av nyhet om snödrivor som hindrar framfarten i och runt städer, men också om problemet med eländigt slädföre och svaga isar, är återkommande inslag i tidningarna under vinterperioden. I tidningarna publicerades också sådant som kungörelser om kravet på snöplogning och skottning för att hålla stadens gator och gränder brukbara, som i *Dagligt Allehanda* den 3 februari 1773. Hur håller man i gång samhället vintertid? Rapporten från Brunsflo indikerar i sin tur att den vetenskapliga andan i relation till vädret och praktikerna kring meteorologiska mätningar hade spridit sig, något som Celsius och Wargentin hade hoppats på.

DEN SVENSKA VINTERN 3 – VINTERREFLEKTIONER

Den tredje typen tidningstext med vintertema är mer resonerande, eller poetisk reflekterande, och tar fasta på just erfarenheten avintervädret och hur det påverkar oss känslomässigt. I slutet av 1700-talet publicerade till exempel poeten Anna Maria Lenngren "Vintervisa", i *Stockholms-Posten* den 17 december 1792. Här lyfts kylans fysiska grepp om nordborna fram: "Wädret wilidt från Norden ryter" är orden som inleder dikten. Sedan följer beskrivningar av hur snödrivan knarrar under skon, strömmen stelnar, rimfrost i skägg och hår, att dagen är fyra timmar kort, hur det huttras i kylan, att döden är nära, snuvan som rinner och hur det hostas torrt bakom fönster belagda med tre tum is. Visan slutar dock i dur, med att vi svenskar trots dessa kärva villkor kan höja våra glas, glömma vinterns makt och fröjdas åt livet [Fig. 4].

Ett annat exempel är den fabel som publicerades i *Dagligt Allehanda* den 20 november 1769, som också bemötte den nordiska vinterns kärvhet.¹¹ Kölden och björnen är det bistra mörkrets vänner som lever upp när

11 Fabeln finns inte med i Erik Zilléns bok *Fabelbruk i svensk tidigmodernitet. En genrehistorisk studie*. Makadam, 2020. Den tillhör en av 1700-talets många anonyma tidningstryckta fabler.

Fig. 4. Carl-Johan Ehrensvärd. "31 december 1796, en visit man gjorde Vinter Tiden och kom in uti kalla rum". Fotografi: Cecilia Heissner, Nationalmuseum (CC BY-SA) <https://collection.nationalmuseum.se/sv/collection/item/243798/>

"Nordan-Wädrets snälla wingar / Skjuta fram den grymma gäst / Som det arma Landet twingar / Och är Nordens Winter-Päst". Klagoropen når gudarna som ser till att nordborna får pröva på ett år utan vinter. Resultatet gör dock ingen nöjd, så:

När som Kölden släppes ut.
Slask och rägn ses snart förswinna;
Djuper snö alt Land betäcker;
Resor obehindradt gå;

Allmän glädje sådant väcker;
At de stadig Winter få.
[...]
O! du usla stoft och mull,
Som mot himlens wilja gnäller;
Du wet ej hwad du begärar:
Kölden blifwe städs din Lott;
Fast hon stundom dig besvärar,
Gör hon dig dock alltid godt.

Kölden är alltså svenskens lott och en stadig vinter gör henne gott, trots klagan. I den åtta sidor långa essän "Lefnadssättet om Winteren", publicerad den 4 februari 1765 i *Stockholms Weckoblad* (i artikelserien "Läkaren"), tar författaren sig an vintern på ett liknande sätt, men då inte som poet. Här är det *läkaren* som talar och som tycker att vintern inte på långt när är så hård, fientlig och ovänlig som "de swårmodige missnögde beskrifwa honom, af hwilka han kallas för den aldra ohälsosammaste årstid. Nej! Winteren är behagelig och hälsosam" (41). Artikeln, som nog kan uppfattas som ett såväl allvarligt menat som lättsamt inlägg i en pågående debatt om årstiden vinterns plus och minus, argumenterar utförligt för vinterns förtjänster. På en övergripande nivå bejakar den självbilden bland somliga i 1700-talets Sverige om landet som ett paradiset i norr, där det kärva klimatet och ekonomin passade varandra som hand i handske (Frängsmyr 27-66). I den patriotiska retoriken var det gängse att lovsjunga vintern och kritiska röster tystades (57-58). Men "Lefnadssättet om Winteren" knyter också väl an till den typ av tidningstext som Golinski lyfter fram i den brittiska kontexten, en artikel som öppnar för olika ståndpunkter kring vädret och som kan sätta i gång det allmänna samtalet.¹² "Hwad månne då wara orsaken, at de mästa menniskor sky winteren" (44) frågar sig författaren. Hen

12 Artikeln kan vara en översättning, ett omnämnande om de kalla vindarna från Hudson Bay antyder det. Men detta kan vara en litteraturhänvisning, för återgivning holländska infrusna sjömän på Spetsbergen finns också med i artikeln (en gissning är att det är Gerrit de Veers dagbok från William Barents resor som avses). Diskussionen om kylan passar i övrigt utmärkt på svenska förhållanden. Det talas också om "hos oss wanliga graden af winter-kjöld" (42), vilket pekar mot att det rör sig om en svenska författare.

svarar – kölden. Folk vill inte frysa, men då förstår de inte hur hälsobringande kylan kan vara. Ett antal saker lyfts fram: För det första rensar kölden luften, "winteren är Atmosfphärens purgans" (41). De skadliga dunster som värme lätt leder till drabbar oss inte under vinter, om vi undviker att stanna inomhus i alltför uppvärmda hus det vill säga. För det andra gör frostens ihopdragande kraft tillsammans den tunga vinterluften (alltså högttryck) att vi andas lättare och rör oss snabbare än under sommarens varma dagar. Frosten ger oss vingar, skriver författaren:

Det är ett nöje at se folket om winteren springa på gatorna, och huru en ren kjöld gör dem hurtiga och lefwande. Den som eljest plägar taga långsamma spanska steg [...] ilar nu med lidande steg och munter gång ut åt gatan (43).

För det tredje, erbjuder vintern nöjen som "slädfart och skridskoåkande" (47), som dock bör ske med "måttlig rörelse i wanlig kjöld" (42) så att kroppen behåller sin styrka och munterhet.

Frosten sätter inte bara kroppen i rörelse, utan också känslorna. Det är inte så att kölden gör oss känslökalla. Ge akt på din "egen kjänsell" (43) manar författaren. Då kommer du "med förundran betragta snöns orden- teliga sextanter, dess konstiga figur, och isens matematicque" (47) och sen upptäcka vad

åskådandet af en frisk och kall winter-dag gör på vårt sinne, och som naturligtwis är upmuntrande. Luften och jorden glänsar, som wore den beströdd med demante-pulver, af millioner små isparticlar, hwaruti Solstrålarna bryta sig, och Solens värma smakar oss ljufligare, då hon i sin warma whirwel tager oss i beskydd emot kjölden. Sjelfwa isen [...] swäfwat i luftkresten, hettat huden som en eld, och färgar våra kinder at de blomstra som unga rosor (43).

Lägg ingen skuld på vintern, vill författaren säga, om du får katarr, hosta, inflammation, snuva, förstopning, magfeber eller någon annan så kallad vinteråkomma (45). Klä dig rätt, ät bra (frossa inte på rökt och saltat oxkött, som man gärna gör på vintern 46) och vänj dig vid kylan när vintern närmar sig, så får du en nöjsam tid. Att råden är riktade till en välbeställd läsarkrets är inte svårt att fatta, de rika klagat mest på vintern: "Jag tala intet för fattiga, ty för dessa sörjer naturen sjelf, likasom för djuren", skriver författaren torrt.

Artikeln besvaras med en kryptisk replik från en Magister Ergo, som säger sig lida av det som "Philosopherna kalla Disputer-soten" (47). Hen går inte i direkt polemik mot artikelförfattarens lovsång till vintern, men antyder (utan att nämna kölden och vintern) att en nyansering vore nyttig, men tyvärr blev artikeln den sista i serien "Läkaren", så en uppföljande diskussion om vintern uteblev. Men "Lefnadssättet om Winteren" och dikterna ovan pekar på vintervädrets existentiella dimension för 1700-talets svenska vädervärldsmänniskor.

AVSLUTANDE REFLEKTION

De nedslag jag har gjort i 1700-talets svenska press rörande vintervädret visar på en brytningstid, där vädret kom att spela rollen av ett slags övergångsobjekt, i alla fall för de stadsbor som läste tidningarna. Detta syns i de tre texttyper jag pekat på – meteorologiska tabeller, rapporter om väderhändelser och reflektioner om vintern (i poetisk form eller som essä). När de meteorologiska observationerna blev en stående nyhet i tidningarna under 1700-talet (som i *Stockholms Weckoblad* och *Dagligt Allehanda*), blev vädret ett rätt abstrakt inslag i det offentliga samtalet samtidigt som de känslomässigt och förmodligen mer ovetenskapligt präglade erfarenheterna av vädrets växlingar också var ett allmänt diskussionsämne.

Astronomen Pehr Wargentin spelade en central roll i det vetenskapliga nätverk som med tiden vann över publiken på sin sida. Hans resomang kring väder och klimat var viktiga inlägg i den förändrade synen på dessa fenomen. Hans analys och bearbetningen av till slut fyrtio års meteorologiska observationer bekräftade aningarna om att den vanliga vintern inte var så kall och olidlig som ryktet gjorde gällande, utomlands och bland svenskar. Wargentins arbete bidrog därigenom med kunskap om hur en genomsnittlig svensk vinter (runt 60:e breddgraden) var beskaffad. Samtidigt insåg Wargentin att genomsnittsvärdet sällan motsvarade det konkreta vintervädrets skiftet och att erfarenheten av detta väder var subjektivt bestämd. Att en vanlig vinter i Sverige motsvarade åtminstone tre-fyra månader av rimliga minusgrader, is och snö var möjligt att bevisa, men den subjektiva dimensionen innebar (och innebär fortfarande?) att

fakta om detta vinterväder kanske inte nådde fram. Då liksom nu fanns det vinterälskare, men också de som tyckte att "den ohyggeliga vinteren räcker så länge, at den tager ingen ända" ("Lefnadssättet om Vinteren" 41). I våra tider av global uppvärmning har motsättningen hamnat i en ny dager. Med hjälp av den typ av datainsamling och väderstatistik som Wargentin och andra påbörjade under 1700-talet kan dagens meteorologer och klimatvetare göra scenarier som pekar på att kylan i norr är allvarligt hotad. I södra Sverige tyder allt på att den meteorologiska vintern (det vill säga en dygnstemperatur under noll grader fem dygn i streck) blir alltmer ovanlig.¹³ Den kalla och snörika vinter som beskrevs i 1700-talets tidningar är i dag saknad. Klimatförändringarna är ett faktum vilket gör att vi måste orientera oss i tillvaron på ett nytt sätt, sticka ut huvudet genom fönstret och känna vädret.

CECILIA ROSENGREN är docent och universitetslektor i idé- och lärdomshistoria vid Göteborgs universitet. Hennes forskning har bland annat ägnats tidigmoderna kvinnliga filosofers interventioner i offentligheten, inte minst hur deras naturfilosofiska reflektioner kan erbjuda alternativa sätt att förhålla sig till natur, kunskap och det mänskliga subjektet. Tematiken studeras exempelvis i boken *Conway – Naturfilosofi och kvinnliga tänkare i barockens tidevarv* (2009) och artikeln "Suppose a man be in a deep contemplative study" Margaret Cavendish, Descartes' Cogito and the Freedom of Thought" (2023). Under senare tid har forskningsfokus riktats mot miljö- och klimathistoria, och hur vetenskap, filosofi och konst under tidigmodern tid samspelade i förståelsen och förklaringar av kyliga naturfenomen, som i "The wilderness of Allaert van Everdingen. Experience and representation of the north in the age of the baroque" (2020), och "Touching the Cold in the Little Ice Age – Reason and Fancy in Robert Boyle's and Margaret Cavendish's Writings on Northern Cold" (2023). Rosengren är projektledare för det pågående projektet *Freezing cold, Northern European imaginaries of winter, snow and ice during the Little Ice Age*. Hennes delprojekt handlar om kunskap och föreställningar om svensk vinter före 1800.

13 Om frånvaron av vintern i södra Sverige och konstruktionen av en ny årstid, ovinter, se Matilda Marshalls och Erika Lundells artikel "Ovinter – en ny årstid i ett varmare klimat?" i detta temanummer.

"THE WIND ROARS WILDLY FROM THE NORTH"

Thoughts on winter weather in the Swedish 18th century press

The article shows how the weather, and winter weather in particular, was discussed in the Swedish press in the late 18th century. Swedes were of course well acquainted with winter, the season that distinguished the country's weather from the rest of Europe and which embodied a kind of Nordic imaginary. An interesting observation, however, is that despite its familiarity, winter weather was now perceived as something that needed to be explained in a new way. Misconceptions circulated, such as that the Swedish winter lasted nine months. The experience of winter, with its cold temperatures, snow and ice, and the knowledge of the season were not quite in sync. The article discusses how scientists of the time, such as astronomers Anders Celsius and Pehr Wargentin, came up with modern theories about Swedish weather and climate that were only possible with newly invented measuring instruments such as thermometers and barometers. Some of Stockholm's newspapers were early to publish these modern meteorological observations. Weather reporting in the 18th-century Swedish press shows a period of transition, in which the weather came to play the role of a kind of transitional object in public discourse from an older view of nature to a more modern one.

KEYWORDS

- EN: Weather, winter, cold, meteorological observations, thermometer, Pehr Wargentin, Anders Celsius, *Dagligt Allehanda*, Stockholms Weckoblad, *Inrikes Tidningar*
sv: Väder, vinter, köld, meteorologiska observationer, termometer, Pehr Wargentin, Anders Celsius, *Dagligt Allehanda*, Stockholms Weckoblad, *Inrikes Tidningar*

REFERENSER

- Björck, Henrik och Kaiserfeld, Thomas. "Akademiens historia". *Kunskap i rörelse. Kungl. Vetenskapsakademien och skapandet av det moderna samhället*, redaktörer Johan Kärfelt, Karl Grandin och Solveig Jülich, Makadam förlag, 2018, s. 25-373.
Celsius, Anders. "Tankar om wäderskiftens i acht tagande; eller Meteorologiske observationer hållne i Upsala år 1739". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1740, s. 260-266.

- Celsius, Anders. "Observationer om twänne beständiga grader på en Thermometer". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1742, s. 171-180.
- Cotte, Louis. *Traité de météorologie*. A Paris de l'Imprimerie Royale, 1774.
- Charpentier Ljungqvist, Fredrik. *Klimatet och människan under 12000 år*. Dialogos, 2017.
- Chartier, Daniel. "Towards a Grammar of the Idea of North: Nordicity, Winterity". *Nordlit*, nr. 22, 2007, s. 35-47. <https://doi.org/10.7557/13.1498>.
- Daston, Lorraine. "Unruly weather: Natural Law Confronts Natural Variability". *Natural Law and Laws of Nature in Early Modern Europe. Jurisprudence, Theology, Moral and Natural Philosophy*, redaktörer Lorraine Daston och Michael Stollies, Ashgate, 2008, s. 233-248.
- Durham Peters, John. *The Marvelous Clouds. Toward a Philosophy of Elemental Media*. The University of Chicago Press, 2015.
- Feldman, Theodore S. "Late Enlightenment Meteorology". *The Quantifying Spirit in the 18th Century*, redaktörer Tore Frängsmyr, J.L. Heilborn och Robin E. Rider, University of California Press, 1990, s. 143-177.
- Fressoz, Jean-Baptiste och Locher, Fabien. *Chaos in the Heavens. The Forgotten History of Climate Change*. Översättning av Gregory Elliot, Verso, 2024.
- Frängsmyr, Carl. *Klimat och karaktär. Naturen och människan i sent svenskt 1700-tal*. Natur och Kultur, 2000.
- Golinski, Jan. *British Weather and the Climate of Enlightenment*. The University of Chicago Press, 2007.
- Heymann, Matthias. "The Evolution of Climate ideas and knowledge". *WIREs Climate Change*, nr. 1, 2010, s. 581-597.
- Hulme, Mike. *Weathered. Cultures of Climate*. SAGE, 2017.
- Ingold, Tim. "Footprints through the weather-world: walking, breathing, knowing", *The Journal of the Royal Anthropological Institute*, vol. 16, 2010, s. 121-139.
- Janković, Vladimir. *Reading the Skies. A Cultural History of English Weather, 1650-1820*. The University of Chicago Press, 2000.
- Lenngren, Anna Maria. "Vintervisa". *Stockholmsposten*, nr. 289, 17 december 1793.
- Lindroth, Sten. *Kungl. Svenska Vetenskapsakademiens Historia 1739-1818*. Almqvist & Wiksells boktryckeri, 1967.
- Morberg, Anders. *Lufttemperaturen i Stockholm 1756-1990. Historik, inhomogeniteter och urbaniseringseffekt*. SMHI Meteorologi, nr. 83, 1992, s. 1-45.
- Nordenmark, N.V.E. Pehr Wilhelm Wargentin. *Kungl. Vetenskapsakademiens sekreterare och astronom, 1749-1783*. Almqvist & Wiksells boktryckeri, 1939.
- Norrgård, Stefan. "En märklig mans liv och arbete. Johan Leche (1704-1764) och meteorologins historia i Åbo, Finland och Sverige under 1700-talet", *AURAICA. Scripta a Societate Porthan edita*, nr. 15, 2024, s. 57-86.
- Oscarsson, Ingemar. "Med tryckfrihet som tidig tradition (1732-1809)". *Den svenska pressens historia I*, redaktörer Claes-Göran Holmberg, Ingemar Oscarsson och Jarl Torbacke, Ekerlids förlag, 2000, s. 98-215.

- Oscarsson, Ingemar. "Från statstidning till akademitidning 1734-1809". *Världens äldsta Post- & Inrikes Tidningar*, redaktörer Karl Erik Gustafsson och Per Rydén, Atlantis, 2005, s. 131-236.
- Outram, Dorinda. *The Enlightenment*. Cambridge University Press, 1999.
- Shapin, Stephen. *The Scientific Revolution*. The University of Chicago Press, 1996.
- Svensson, Sigrid. "Förord". *Den gamla svenska bondepraktikan*. Bokförlaget Fabel, 1978, s. 7-16.
- Sörlin, Sverker. "Elementens raseri", *Ord & Bild*, nr. 5, 2024, s. 6-13.
- Voltaire, *Histoire de Charles XII. Roi de Suède*. Chez Christophe Revis à Basle, 1731.
- Walter, François. *Hiver. Histoire d'une saison*. Payot, 2014.
- Wargentin, Pehr. "Vetenskapernas historia, om Thermometrar". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1749, s. 161-175.
- Wargentin, Pehr. "Anmärkningar om Climaters Skiljaktighet". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1757, s. 165-177.
- Wargentin, Pehr. "Anmärkningar om Svenska Climatet". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1757, s. 246-263.
- Wargentin, Pehr. "Jämförelse Imellan Svenska och Franska Climaterna, samt tvänne andra Sydligare". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1758, s. 1-15.
- Wargentin, Pehr. "Ytterligare Anmärkningar om Svenska Climatet, hvad varme och köld angår". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1778, s. 1-19.
- Wargentin, Pehr. "Korrt Utdrag af dagliga Meteorologiska Observationer, gjorde i Stockholm, år 1758 och de följande, til och med 1764". *Kongl. Svenska Vetenskaps Academiens Handlingar*, 1783, s. 169-177.

Dagligt Allehanda

Inrikes Tidningar

Stockholms Weckoblad

